

Епістолярна спадщина

як джерело дослідження історії держави та права України XVIII ст. *

А. С. Захарчук

доктор юридичних наук, професор кафедри правознавства Севастопольського інституту банківської справи Української академії банківської справи Національного банку України

Постання й утвердження незалежної української держави породило низку проблем, пов'язаних з об'єктивним дослідженням процесу вітчизняного державотворення. Адже не секрет, що в Росії, до складу якої входили українські землі, діяльність влади була спрямована на обґрунтування імперської політики щодо права на історичну спадщину України. Як наслідок, в дореволюційній та радянській історико-правовій літературі було створено низку міфів та стереотипів щодо характеру та змісту державно-правового розвитку України. Події, явища з історії української державності тривалий час перекручувалися і спотворювалися шляхом довільного, здебільшого упередженого, трактування джерел, їх фальсифікації. Лише в другій половині 1980-х рр. з'явилися перші ознаки того, що вітчизняна суспільна наука за-

початкувала розробку проблем альтернативності шляхів розвитку історії країни. Разом з тим, нові аспекти в дослідженні державно-правового процесу мали заангажований та політизований характер.

З постанням незалежності вітчизняна юридична та історична науки йдуть шляхом оновлення методологічних підходів при проведенні історико-порівняльних досліджень, використанні методів державно-правової реконструкції суспільних відносин. Незаперечним є той факт, що суспільні науки просунулися далеко вперед в осмисленні реалій вітчизняного державотворення. Сьогодні феномену українського суспільства і його еволюції присвячена ціла низка монографій та статей. На стижах наук з'явилися нові напрямки: етнодержавознавство, етнополітологія, політична психологія, політична етика тощо. Протягом останнього десятиріч-

*Дзюба О. М. Приватне життя козацької старшини XVIII ст. (на матеріалах епістолярної спадщини) / Відп. ред. В. А. Смолій. НАН України. Інститут історії України. — К.: Інститут історії України, 2012. — 347 с.

чя вітчизняними науковцями здійснена спроба дослідження державно-правових процесів в антропологічному вимірі, в центрі уваги якого знаходиться особистість. Антропологічний підхід має за мету дослідження впливу культурно-історичних та національно-психологічних детермінацій на політичну та правову поведінку людини.

В той же час, всебічне й об'єктивне дослідження процесу становлення та розвитку української державності можливе лише за умови проведення цілеспрямованої роботи як по збагаченню джерельної бази, так і встановленню її ідентичності.

Виходячи із зазначеного, рецензоване монографічне дослідження уявляється нам вчасним, обґрунтованим та актуальним. Науковець ставить за мету через призму антропологічного підходу дослідити ментальні риси провідної частини українського суспільства (еліти) — козацької старшини.

Як суспільна верства, козацька старшина Гетьманщини зазнала значного впливу реформ Петра I.

Як відомо, епоха Петра I була позначена протиріччями, пов'язаними з бажанням царя, з одного боку, посилити самодержавство, сприяти зростанню ролі репресивного апарату, перетворенню людини (як представника вищого стану, так і широких верств суспільства) у безправний елемент державного середньовічного механізму, а з іншого, до цивілізаційного прогресу. Цей прорив цар прагнув здійснити завдяки розвитку економіки, культури, торгівлі, розширенню контактів з передовими європейськими країнами, залученню іноземних фахівців.

Зазначене протиріччя державно-правового розвитку Російської імперії знайшло своє відображення в становищі української еліти.

Звернення до епістолярної спадщини сприяє формуванню знань про сприйняття певними соціальними групами системи суспільних цінностей, що знайшли своє відображення в морально-релігійних нормах, інтелектуально-освітньому розвитку та сімейних відносинах. Дослідження, висвітлення і осмислення особливостей української ментальності пов'язане з нагальною потребою досягнення певної відповідності державотворчих процесів та «образу» держави особливостям вдачі, внутрішнім прагненням і потенційним можливостям українського народу. Глибоке знання базових рис української вдачі має сприяти осмисленню напрямків творення і розвитку вітчизняного державотворчого процесу.

Тому певний інтерес становить комплекс листів Григорія Андрійовича Полетики, людини, що користувалася повагою в тогочасному суспільстві, відомої своїми проектами збереження «прав і привілеїв» українського шляхетства. В його листах знаходимо відображення відносин, пов'язаних з власністю на землю та маєтності, вихованням в сім'ї та освітою дітей, ставленням до батька, братів, дружини, інших родичів та друзів.

Крім того, використовуючи епістолярну спадщину представників міщан та духовенства, дослідник робить слушний висновок про наявність певних усталених стереотипів поведінки, спільні ціннісні орієнтації, риси ментальності, характерні для тогочасного українського суспільства (с. 6).

Важко знайти чинник, який відіграв би більшу роль в житті людства, ніж релігія. І український народ не є винятком у цьому процесі.

Саме релігія забезпечувала багатовікову етнічну цілісність і підтримувала стійку тенденцію до утворення єдиної державної структури, сприяла консолі-

дації української нації. І хоча в приватному епістолярії переважає образ людини прагматичної, інтереси якої зосереджені навколо маєтностей і ведення господарства, добробуту та здоров'я родини, тут присутні мотиви, спрямовані на дотримання заповідей Божих, прояву милосердя до бідних та вбогих, допомоги ближньому (с. 191-193).

Біографістика розглядається як окрема галузь історичної науки, що має своїм об'єктом видатну особу в її різноманітних зв'язках із суспільством та в єдності її індивідуального й суспільного. Вона базується на законах історичної методології, методів пізнання людини як особистості в історичному процесі, а також на широкому використанні методичних підходів інших наук, зокрема психології, соціології, філософії, літературознавства. Саме через біографічні нариси Г. Полетики, його молодшого брата Івана, М. Ханенка, О. Безбородька, К. Розумовського та їх родин простежуємо долю зазначених особистостей крізь призму отримання освіти (зазвичай в Києво-Могилянській академії і в одному з європейських університетів), прихильності до ідей провідних європейських мислителів і прагнення, як у І. Полетики, створити власну медичну школу (с. 22), або досягти високих чинів на службі в козацькому війську чи в Російській імперії (с. 35, 38-39, 44-46).

Варто зазначити, що сьогодні, поруч з використанням сучасних загальнонаукових методів історико-правового дослідження — таких, як структурний, системний, синергетичний, історико-генетичний та інші, позитивні результати дає і застосування соціологічного методу, пошуку відображення суспільних реалій в нормах права і навпаки, відповідності останніх потребам і тенденціям загального суспільного розвитку. Аналізуючи епістолярну спадщину крізь призму суспільних відносин (державно-управлінських, економічних та ін.), автор залучає й правові джерела (Литовський статут 1588 р., «Права, за якими судиться малоросійський народ») й цілком обґрунтовано, на наш погляд, приходить до висновку про те, що листування дає можливість з'ясувати особливості судочинства та правових норм, виконання вироків, а також розвиток таких антисуспільних явищ, як підкуп суддів, хабарі чиновників, від яких залежить прийняття певних рішень (с. 25).

На основі зазначеного ствердимось в думці про те, що вітчизняні науковці отримали важливе джерело, яке розширює можливості дослідження проблем держави та права, породжує необхідність в пошуку нових підходів з метою об'єктивного вивчення історичного минулого українського народу.